

Water als *bondgenoot*

DE GEHEIMEN VAN DE
NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Ze is er wel, maar je ziet haar niet. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een haast onzichtbare keten van dijken, kanalen, forten en bunkers. Met slechts één handeling konden militairen het omringende land onder water zetten en de vijand een halt toe roepen. Tijdens een verkenningstocht door dit unieke gebied brengen wij de verborgen parels in kaart.

TEKST EN FOTOGRAFIE SIMONE WITTGEN EN BRECHJE GUNEC

KALVERSTRAAT
Omdat het er zo druk was werd de straat tussen de contrescarp en de toren van Fort Honswijk door de soldaten gekescherend de Kalverstraat genoemd. Tegenwoordig kun je hier een kanon afschieten en in alle rust het imposante bouwwerk in je opnemen.

linkerpagina
IN NEVELEN GEHULD
Het Munnikenland ligt er 's ochtends vroeg kalmpjes bij. Dit is het uitzicht vanaf de kasteelwal van Slot Loevestein.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie
is een ingenieus bouwwerk en een
echt meesterwerk, waar we als
Nederlanders trots op mogen zijn

VERSTILD UITZICHT

Vanaf de Rijkswal van Woudrichem kijk je op een heldere dag ver uit over een deel van de Hollandse Waterlinie.

De Maas en Waal stromen hier verder als de Boven-Merwede.

De samenvloeiing markeert het drieprovinciepunt waar Zuid-Holland, Noord-Brabant en Gelderland bij elkaar komen.

Aan de overkant ligt Gorinchem, de grootste stad in de omgeving. Slot

Loevestein is vanuit de haven met het voet- of fietsveer te bereiken.

Van links naar rechts en van boven naar beneden

Slot Loevestein in volle glorie; het sprookjesachtige Munnikenland in de vroege ochtend; het poortgebouw van Fort Honswijk; lopen over water in het Verdrongen Bos bij Schalkwijk; achter de luiken van Fort Everdingen leefden honderden soldaten; kudde wilde konikpaarden bij Slot Loevestein; het fortterrein van Fort Honswijk; pootjebaden in de Lek; molen Nooit Volmaakt in Gorinchem.

Het geroffel van hoeven zwelt aan. Ik spits mijn oren en tuur naar de horizon, naar waar het geluid vandaan komt. Grote stofwolken stuiven op. Ik geloof mijn ogen niet. Het lijkt het Wilde Westen wel. 'Er zijn paarden losgebroken. We moeten de boer bellen!' roept fotograaf Brechje. 'En ze komen onze kant op, zoek dekking!' piep ik benauwd, terwijl ik achteruit schuifel richting mijn auto. Tot onze opluchting buigt de kudde wilde paarden net voor onze neuzen af, en galoppeert over de weg van ons vandaan. 'Wat was dat?' vraag ik. We kijken elkaar met stomheid geslagen aan. Langzaam valt het kwartje: we waren getuige van ruziende konikpaarden, die hier in het Munnikenland, een landtong tussen de Waal en de afgedamde Maas, in het wild leven. We lachen om onze aanvankelijke onbenulligheid en vervolgen onze weg. Even verderop duikt de kudde weer op. De paarden staan nu stoïcijns en vredig te grazen, zij aan zij, alsof er zojuist niks aan de hand was.

EEN MEESTERWERK

Brechje en ik zijn op pad om een bijzonder en onbekend stukje Nederland te verkennen: de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De 85 kilometer lange verdedigingslinie, die van de voormalige Zuiderzee tot aan De Biesbosch loopt, is een ingenieus bouwwerk en een echt meesterwerk, waar we als Nederlanders trots op mogen zijn. Unesco overweegt zelfs om het grootste rijksmonument van ons land uit te roepen tot werelderfgoed. Tussen 1815 en 1940 maakte de Nieuwe Hollandse Waterlinie het westen van Nederland onbereikbaar voor de vijand. Water was onze bondgenoot. In het geval van dreiging konden militairen brede stroken land tot kniehoogte onder water zetten. Op die manier sloegen ze twee vliegen in één klap; het land was onbegaanbaar voor soldaten, voertuigen en paarden, en het water was te ondiep voor boten. Deze techniek heet inundatie.

In totaal brachten Nederlandse militairen de Nieuwe Hollandse Waterlinie drie keer in gereedheid. De eerste keer tijdens de Frans-Duitse Oorlog in 1870, de tweede keer tijdens de Eerste Wereldoorlog en de laatste keer aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Die laatste poging was niet bijster effectief want de Duitsers vlogen er met hun vliegtuigen overheen. Aan het eind van de oorlog werd de linie nog één keer gebruikt, nota bene door de Duitsers. Ze zetten delen van het land onder water in een laatste wanhoopspoging om de bevrijders buiten de deur te houden.

MARCHEREN DOOR DE 'KALVERSTRAAT'

Hoewel het Eiland van Schalkwijk slechts een paar vierkante kilometer groot is telt het maar liefst vier forten. Fort Honswijk, dat tussen 1841 en 1848 werd aangelegd om een eventuele doortocht over de Lek en de Lekdijk te verhinderen, is het grootste en fraaiste van het stel. Wij arriveren er op een zinderend hete zomerdag. Op twee zwanen na, die ogenschijnlijk roerloos in de gracht drijven, is er geen enkel teken van leven te bespeuren. Het verdedigingswerk ligt dan ook verborgen in het landschap,

aan het zicht onttrokken door een fortwal met bomen en struiken.

Het fort is niet altijd een oase van rust geweest. We lezen dat de straat tussen de contrescarp, de buitenzijde van de gracht, en de geschutstoren door soldaten ook wel gekscherend de Kalverstraat werd genoemd – een sterk staaltje soldatenhumor dat het spartaanse en volgepakte onderkomen wellicht iets draaglijker maakte. Het fort is een van de tien locaties in de linie die over een geschutstoren beschikt. De toren was achttien meter hoog en bomvrij, en beschikte over een torengracht met ophaalbrug. Bovenin bevond zich het geschut, ofwel wapentuig. De stil-zwijgende muren zijn verveerd maar ook robuust. Het kost ons weinig moeite om in te zien dat Fort Honswijk een serieuze verdedigingstroef moet zijn geweest.

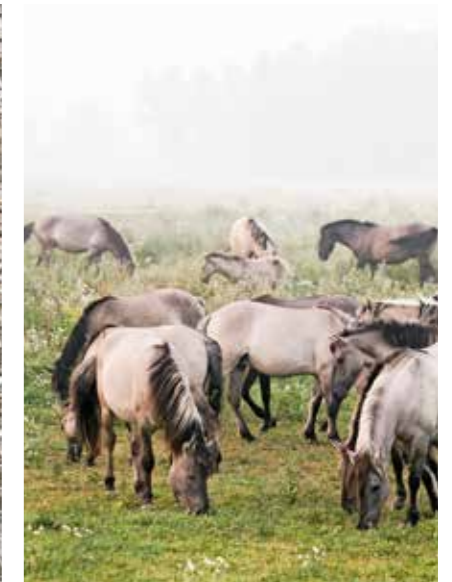
Het 'buurfort' Lunet aan de Snel is weliswaar minder indrukwekkend, maar vanaf het met gras begroeide dak hebben we een prachtig uitzicht op het Eiland van Schalkwijk, waar de forten op rusten. Ten zuiden van ons stroomt de Lek. De uiterwaarden zijn van hier goed zichtbaar. In het gras vóór ons grazen schapen en geiten. Een eenzame fietser trapt voorbij. Het is moeilijk te bevatten dat dit gebied in een mum van tijd onder water kan worden gezet.

Op nog geen tien minuten rijden, in de landerijen rond het dorpje Schalkwijk, wacht alweer de volgende verborgen parel: Het Verdrongen Bos. Het gebied is een tijdje geleden heringericht als waterberging; bij veel neerslag loopt het reservoir vol. Eroverheen loopt een zigzaggend vlonderpad, waardoor je over het water heen kunt lopen. De bomen die hier oorspronkelijk stonden bleken niet opgewassen tegen de hoge waterstand en stierven af. Omdat de afgebroken boomstammen nog net boven het wateroppervlak uitsteken, doet het geheel denken aan een mangrovebos. Naar verloop van tijd zullen ook de stompjes door het water worden opgeslokt. Over een paar jaar zal er alleen nog maar een plas over zijn. We zijn dus net op tijd om deze fotogenieke plek, in alle stilte, in ons op te nemen.

CULTUREEL ERFGOED MET EEN NIEUWE FUNCTIE

Ter hoogte van Culemborg steken we de Lek over. Het charmante pontje sleept zichzelf tergend langzaam voort. Na een korte stop voor een ijsje rijden we, in westelijke richting, verder over de Goilberdingerdijk, totdat we aankomen bij Fort Everdingen. Het enigszins vervallen fort werd een aantal jaren geleden opgekocht door ondernemers Marco Lauret en Daniëlle Duits. In 2015 besloten zij om delen van het fort om te toveren tot bierbrouwerij. Fort Everdingen is dan ook een mooi voorbeeld van cultureel erfgoed dat een nieuwe functie kreeg. Zo kun je een biertje doen in het voormalige leslokaal en je behoefte doen in de vroegere schietbunker. In de artillerieloods staat nu een enorme brouwinstallatie.

'Via het dak van de contrescarp,' legt Marco uit, 'wordt regenwater opgevangen en gefilterd. Het gefilterde water druipt vervolgens via waterkokers naar een waterbassin onder de grond – een proces dat maar liefst drie maanden in beslag neemt. In het

Aan de andere kant van de gracht sjokken rode geuzen in polonaise voorbij, terwijl konikhengsten even verderop, hun manen wapperend in de wind, een geschil uitvechten

WILDEBRASSEN
Het konikpaard heeft zijn oorsprong in Polen en Wit-Rusland – konjiek is Pools voor paardje – en werd in het wild of halfwild gehouden. Het paardenras is klein van stuk en heel sober. Konikpaarden hebben geen verzorging nodig en kunnen het hele jaar buiten blijven. Om deze reden worden ze ingezet om natuurgebieden te begrazen. De dieren grazen in alle hoeken van het Munnikenland en voorkomen zo dat het dichtgroeit.

We turen nog één keer naar buiten, naar het machtige slot. Hier slapen is een voorrecht

verleden werd het water in het bassin gebruikt als drinkwater voor de manschappen. Wij gebruiken het om, op duurzame wijze, ons donkere Duits & Lauret-bier mee te brouwen.' De rondleiding eindigt in de geschutstoren. Marco vertelt dat de toren ooit onderdak bood aan vijfhonderd verveelde soldaten. Ze sliepen in constructies die leken op hangmatten en gingen naar de wc in een hok zonder privacy, soms schouder en schouder en met vieren tegelijk. Momenteel wordt de toren bewoond door vleermuizen en kauwen. Tegen de muur groeien korstmossen en varensorten, zoals de zwartsteel.

HET LAND VAN MAAS EN WAAL

We zakken verder af langs de Nieuwe Hollandse Waterlinie, naar het punt waar de Maas en Waal samenvloeien. Op deze strategische plek staat Slot Loevestein. Na de bijzondere ontmoeting met de kudde konikpaarden, die eerder op de dag voor de nodige opschudding zorgden, komen we in het slot op adem. Slot Loevestein werd in 1361 gebouwd als woontoren en later uitgebreid tot een zogenaamd compact zaaltorenkasteel. Het bouwwerk bestaat uit een combinatie van zaal- en woontorens die tegen elkaar aan zijn gebouwd, met in het midden een kleine binnenplaats. Aan het eind van de zestiende eeuw werd het kasteel in gebruik genomen als staatsgevangenis. De bekendste gevangene was Hugo de Groot. Na twee jaar gevangenschap wist de schrijver en rechtsgeleerde op wonderbaarlijke wijze te ontsnappen, door zich te verstoppen in een boekenkist. Later zou het slot een onmisbare schakel worden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die onderdak bood aan zeventienhonderd manschappen en 28 kanonnen. Inmiddels is de rust wedergekeerd. Als bezoeker kun je overnachten in verschillende vertrekken in de bijgebouwen. Wij blijven logeren in de Commandeurs- en Officierskamer. De historische sfeer is alomtegenwoordig. Voordat we 's avonds laat ons hoofd te ruste leggen, turen we nog één keer naar buiten, naar het machtige slot. Hier slapen is een voorrecht.

Vanaf de kasteelwal vergapen we ons de volgende ochtend aan de zonsopkomst boven het Munnikenland. Nevelvelden hangen rond het slot. Aan de voet van de kasteelwal staan schapen te grazen. Aan de andere kant van de gracht sjokken rode geuzen, die tot een bepaald type rund behoren, in polonaise voorbij, terwijl

konikhengsten even verderop, hun manen wapperend in de wind, een geschil uitvechten. In de lucht vliegt een groep ganzen al gakkend en in V-vorm over ons heen. Op deze betoverende en onontdekte plek kun je nog echt ontsnappen aan de zorgen van alledag.

De beheerders van het slot, Renate Vos en Tim Schrijver, kunnen erover meepraten. 'Als we zelf voor een korte break zijn weggeweest en weer terugkeren bij het slot, staan we elke keer weer perplex van de schoonheid van de omgeving,' zegt Renate. Het duurde even, maar het stel is inmiddels gewend aan het leven buiten de stad. Dat gewenningsproces ging echter gepaard met de nodige hilarische momenten. 'In het begin deed ik er weleens anderhalf uur over om na een sportles de weg naar huis te vinden,' zegt Renate. 'Mijn navigatiesysteem stuurde me steevast naar de verkeerde kant van de rivier.' Tijdens een van die omwegen besloot ze om de veerpont te nemen naar de 'goede' kant van de rivier. Renate: 'Als een echt stadsmisje vroeg ik aan de schipper of het mogelijk was om met creditcard te betalen. Het antwoord laat zich raden ...' Ook haar zoektocht naar koriander bleek vruchteloos. De winkels in de buurt verkopen het plantje simpelweg niet. Inmiddels verbouwen Renate en Tim hun eigen kruiden, waar- onder koriander.

Aan het eind van de ochtend laten we het slot en Munnikenland achter ons. De enige uitgaande weg wordt echter geblokkeerd. Paarden en runderen staan doorgemoedereerd op het asfalt. Wanneer een stier in onze ogen nogal dreigend op onze auto afstapt, wanen we ons even in *Achteruitrijden*, een populair programmaonderdeel van *Te land, ter zee en in de lucht*. Ik schakel de auto in zijn achteruit en kom pas tientallen meters verderop tot stilstand. Wie beweert dat er in Nederland niets te beleven valt, heeft het mis.

GEVESTIGDE NAMEN

Op twintig minuten rijden van Slot Loevestein ligt het kleine- maar-fijne vestingstadje Woudrichem (spreek uit als 'Woerkum'). Vanachter een oud kanon op de wal laten we het uitzicht op ons inwerken. Er vaart een traditioneel vissersbootje voorbij – een herinnering aan de florerende zalmvisserij die het stadje kende. Het oude deel ligt binnen de vestingmuren. We inspecteren onder andere de Gevangenpoort, die tot en met de negentiende eeuw dienstdeed als gevangenis. Het middeleeuwse centrum van Woudrichem is goed bewaard gebleven. Het kost ons dan ook weinig moeite om een terug-in-de-tijdgevoel op te wekken.

We sluiten onze route langs de Nieuwe Hollandse Waterlinie af in Gorinchem (spreek uit als 'Gorkum'), aan de andere kant van de Boven-Merwede. Gorinchem is de grootste vestingstad van Nederland met een nog complete vestingwal. Het stadscentrum is verrassend bruisend. We kuieren door de bloemrijke Lingehaven en door steegjes met gekleurde panden. Na een aantal uur rondgelopen te hebben zit onze trip erop. We zien de vestingwallen van Gorinchem kleiner worden in onze achteruitkijkspiegel en beseffen dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie niet alleen een geheim wapen was, maar dat nog steeds is.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

IN 'T GEVANG
De Gevangenpoort in Woudrichem is onderdeel van de in 1580 aangelegde omwalling. Tot en met de 19de eeuw dienden de vertrekken in de poort als gevangenis.

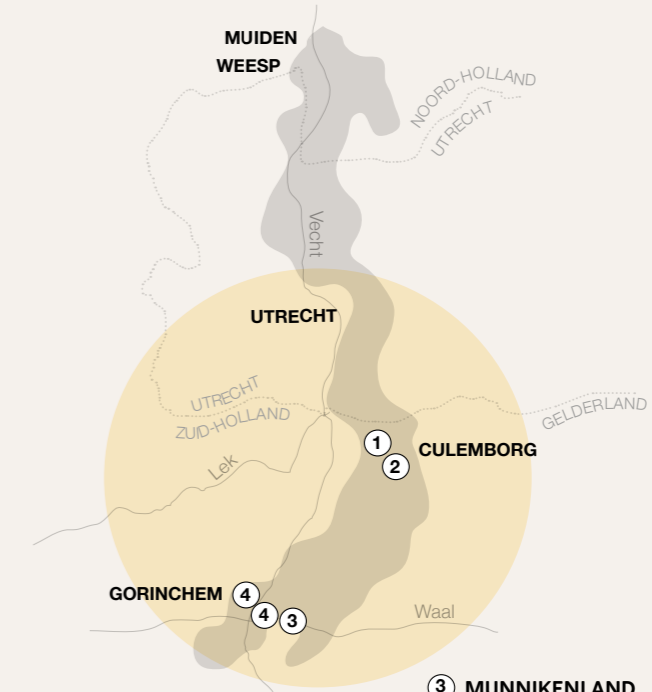
De bomen die hier stonden bleken niet opgewassen tegen de hoge waterstand en stierven af

VERSCHOLEN EN VERDRONKEN
Het Verdronken Bos is een verborgen parel. Je komt er tot rust en kunt er heerlijk wandelen. Vanaf het vlonderpad, dat in 2014 werd aangelegd, is het bijzondere bos goed te overzien. Op mistige ochtenden is deze geheimzinnige plek een walhalla voor fotografen.

Deze ervaring is getest door Honeyguide. Honeyguide is een inspiratieplatform vol bewuste belevenissen en plekjes in Nederland die bijdragen aan een mooiere en eerlijkere wereld. Aan de hand van de duurzame doelen van de VN maakt Honeyguide het gemakkelijk om een bewuste keuze te maken voor jouw volgende dag of weekend weg, heyhoneyguide.com

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Verken de Nieuwe Hollandse Waterlinie

① EILAND VAN SCHALKWIJK

Wij pakken de draad op bij Fort Werk aan de Korte Uitweg, ten zuiden van Utrecht. Dit verscholen fort is een heerlijke plek in het groen. In het theehuis kun je terecht voor een kopje thee of koffie met wat lekkers. Dit is tevens een goed startpunt om het Eiland van Schalkwijk te verkennen. Maak een korte wandeling over het Bokkepad of een langere over het Klompenpad. Over het eiland lopen eveneens een langeafstandspad, het Waterliniepad (SP 18), en een fietsroute, de Kromme Rijn. Kijk voor meer wandel- en fietsinspiratie op fortwku.nl. Er is ook nog een derde optie: kanovaren. Bij de steiger van het fort kun je van april t/m oktober een kano huren. De kanoroute om het eiland is 18 kilometer lang. Bel 0306342199. Het gebied rond Schalkwijk is een verrassend stukje Nederland, vol weilanden, uiterwaarden en grienden, en in het midden een verdronken bos. Zet je auto neer aan de Kaaidijk en loop via een vlonderpad over het water heen, vkvrommerijnstreek.nl. Even verderop ligt Lunet aan de Snel. Het bovenste gedeelte van het fort is geopend voor wandelaars en biedt een waanzinnig uitzicht, lunetaandesnel.nl. Breng ook zeker een bezoek aan Fort Honswijk, een van de toonaangevende forten van de linie. Op het terrein, dat geopend is van zonsopkomst tot -ondergang, kun je een permanente foto-expositie bewonderen en jezelf bedienen met kopje koffie of thee,

forthonswijk.eu. Werk aan de Groeneweg ligt eveneens op het Eiland van Schalkwijk. Als je door de historische loopgraven loopt ga je voor even terug in de tijd. Een aantal schuilplaatsen is vanbinnen te bekijken. Het laatste historische punt op het eiland is Werk aan de Waalse Wetering. Als je erbovenop staat heb je een weids uitzicht op het linielandschap. Het werk bestaat uit een hoge aardwal, een kazerne en een remise voor het geschut, staatsbosbeheer.nl

② FORT EVERDINGEN EN OMGEVING

Neem vanaf het Eiland van Schalkwijk de veerpont naar Culemborg. Als je in westelijke richting rijdt passeer je Fort Werk aan het Spoel, een culturele ontmoetingsplek die een bezoekje meer dan waard is. Je vindt hier ook het bruisende restaurant Caatje aan de Lek, werkenaanhetspoel.nl. Het verderop gelegen Fort Everdingen is de thuishaven van brouwerij Duits & Lauret. Het proeflokaal bevindt zich in een van de loodsen op het terrein, en wordt door een glazen tussenwand gescheiden van de brouwinstallatie. Je kunt er eveneens een historische rondleiding volgen. Op het fortterrein ligt bovendien een natuurcamping, forteverdingen.com

③ MUNNIKENLAND

Na Fort Everdingen heb je twee opties: je rijdt direct naar Slot Loevestein via de A2, of je rijdt binnendoor. In dat laatste geval neem je het fraaie landschap in je op. Maak gebruik van de veerpont Brakel-Herwijnen. Slot Loevestein is een eeuwenoud kasteel het Munnikenland. Op deze fotogenieke landtong kun je mooie wandelingen maken tussen de konikpaarden en rode geuzen. Het kasteel, dat vooral bekendstaat om de ontsnapping van Hugo de Groot, beschikt over dubbele grachten en is omringd door bastions en soldatenhuisjes. In die laatste kun je overnachten, vanaf € 109 per nacht voor twee personen inclusief biologisch ontbijt, slotloevestein.nl

④ WOUDRICHEM EN GORINCHEM

Om in het vestingstadje Woudrichem te komen, neem je het voet- en fietsveer of de watertaxi vanuit het Munnikenland. Er loopt ook een wandelroute tussenbeide. Dwaal in Woudrichem langs eeuwenoude gevels, bezoek de historische haven en overdenk de historie op een terras, biesboschlinie.com. In de pittoreske Hoogstraat kun je neerstrijken bij 't Oude Readthuys, een restaurant in een historisch pand met trapgevel, ouderaedthuys.com. Uitgeslenterd? Neem dan het pontje naar Gorinchem aan de overkant van de Boven-Merwede. De stad telt maar liefst elf bastions en is een van de grootste en best bewaarde gebleven vestingsteden van Nederland, mooigorinchem.nl

Ga voor meer informatie naar nieuehollandsewaterlinie.nl